

Olivier Boehme

D. DEVREESE, *"Der einsamste Deutsche". F.W. Nietzsche in de Duitse geschiedenis. Proeve van psychobiografie in het licht van zijn familieroman en prinsfantasma*, Universiteit Gent, 2007, promotor: Prof. dr. J. Art; copromotor: Prof. dr. B. Biebuyck _____

1. NIETZSCHE ALS PROBLEEM

Het leven van Friedrich Nietzsche (1844-1900), de Duitse filosoof, klassieke filoloog, psycholoog, dichter, novellist, componist en criticus van het Wilhelminische Duitsland na de zege op Frankrijk in 1870, is omweven met legenden en mythen. De eerste biografie van zijn zus Elisabeth ontstond in 1895, nog tijdens zijn leven, later gevolgd door twee groots opgezette hagiografieën van haar hand. Meer recente biografieën van Janz, Ross, Schmidt, Köhler, Goch, Bohley en Verrecchia laten onvrede na met het gepolijste Nietzschebeeld en vooral met de onopgeloste problemen over persoon, leven en werk. Nietzsche als "Mensch, als Tier, als Gott und Künst-

ler", – zijn omschrijving in mei 1888 van de vijf jaar eerder overleden Richard Wagner, – is nog steeds een desideratum. Het is mijn stelling dat enkel een psychobiografische studie de complexiteit van deze filosoof kan doorgronden, waarin de waanzin geen extern, maar een wezenlijk onderdeel is. De aard van de tekorten in alle genoemde biografieën wijst immers op de noodzaak van een psychologische vraagstelling. Waar Nietzsche meer dan tien keer, open of gemaskeerd, schreef over de Poolse adellijke afkomst van de familie Nietzky, wordt dit feit weliswaar vermeld maar niet onderzocht, wat de radeloosheid tegenover dit gegeven verraadt. Of wanneer Nietzsche in de zomer van 1887 in Sils-Maria, in zes brieven aan vier adressaten, o.a. dr. Burkhardt, archivaris aan het Goethe-*Archiv* in Weimar, vier onderling tegenstrijdige versies over zijn grootmoeder als jeugdvriendin van Goethe opdiste, dan bestaan volgens de musicoloog Janz slechts twee brieven, waardoor het probleem wordt geneutraliseerd dat zich juist in de vier onbestaande brieven het scherpst uitte. Die genealogische fantasie over zijn grootmoeder als "Muthgen" in Goethes vroege dagboeken wordt door Janz geschoven tussen twee hoofdstukjes met titels als "Eisernes Diätprogramm" en "Das klassische Philosophenbild", waarvoor Kant model moet staan. Nietzsche wordt zo gestileerd tot een rationele filosoof die zijn wankele gezondheid verzorgt en die slechts met de rationeelste aller Duitse filosofen kan worden vergeleken.

De biografie als genre heeft zijn oorsprong in de beschrijving van leven en werk van grote mannen, maar de psychobiografie is in de geschiedeniswetenschap omstreden. Niet ten onrechte, in de mate dat psychobiografen al te veel abstractie maken van de historische context bij het opstellen van het psychogram van de bestudeerde figuur. Recent nog, in het Amerikaanse *Handbook of Psychobiography*, waar men erin slaagt (of beter: er níet in slaagt) in twintig bladzijden en op grond van niets dan formele parallellen in Nietzsches autobiografische teksten, om in één handomdraai een allesomvattende synthese te leveren van leven en werk, biografie en waan, formele tekstuele structuur en "ewige Wiederkehr", maar waarin niet één empirisch-biografisch feit wordt *onderzocht*. Anderzijds wijzen we op een symptomatisch feit: één eeuw na Nietzsches dood en één eeuw psychoanalyse bestaat nog steeds geen psychoanalytische Nietzschebiografie. Aan dit merkwaardige feit is Freuds eigen ambivalente houding tegenover deze filosoof niet vreemd. Onze werktitel luidde: "problemen uit de Nietzschebiografie", de beste manier om het sacrosancte Nietzsche = Zarathustra-imago uit de weg te gaan en een wetenschappelijk, kritisch en neutraal standpunt in te nemen.

2. NIETZSCHES FAMILIEROMAN ALS HEURISTISCH CONCEPT

Zoals de ondertitel van onze hermeneutische studie aangeeft, hebben we Nietzsches familieroman en prinsfantasma bestudeerd in de context van de Duitse geschiedenis. De Poolse legende en de Muthgenlegende zijn twee dimensies van zijn complexe familieroman, het kernbegrip van ons psychologisch georiënteerde biografische onderzoek. Met dit begrip beschreef Freud in 1909 het feit dat kinderen een fantasma, een individuele mythe over hun afkomst ontwikkelen, waarbij de vader door een sociaal hogere, veelal adellijke figuur wordt vervangen. Nietzsches Poolse legende was de aanzet om zijn filosofische teksten, de *Nachlass* en brieven te lezen, op zoek naar zoveel mogelijk versies en dimensies. Uiteindelijk vonden wij vier vectoren: de Poolse adellijke legende, maar ook Goethe-, Napoleon- en Kaspar Hauserfantasma's. Een vijfde vector is niet uit te sluiten en het onderzoek blijft principieel open. Nu is de familieroman geen onschuldig fantasma: na Freud heeft de vroege Lacan gewezen op het structurele verband met de waanvorming, een feit dat onderbelicht bleef in de psychoanalytische waantheorie. Nietzsche werd krankzinnig in 1889 in Turijn, wat na minder dan twee jaar uitmondde in dementie tot aan zijn dood in 1900. Die 'zwakke' configuratie, een meerdimensionale familieroman met waan, was de basis om Nietzsches leven en geschriften te scannen in functie van deze vier fantasma's. Niet de droom, de *Fehlleistung*, of 'het onbewuste', maar de familieroman, is het centrale leidende concept. We herinneren eraan dat de eerste psychobiografie, Freuds studie over Leonardo da Vinci (1910), handelde over één kinderlijk fantasma in de notaboeken van dit Italiaanse genie. Nietzsches kinderdroom over de dood van zijn kleine broer Joseph kan juist in het kader van de familieroman anders worden geduid. Dit geldt *a fortiori* voor de door biografen onbegrepen symptomen of bizarre trekken in zijn leven. Indien onze werkhypothese deugdelijk is, dan moet ook de waan als een consistent geheel kunnen worden geïnterpreteerd in functie van de familieroman. Ons onderzoek is gericht door een heuristiek en hypothese, waarna de toetsing moet gebeuren, met de waan als ultieme negenproef. In de *Nietzsche-forschung* wordt de waan afgesplitst van de filosofie, alsof de waan ná de beëindiging van het filosofische werk zou zijn uitgebroken, misschien de taaiste vrome legende in de Nietzschefilologie. Het probleem van de verhouding tussen de waan en het in de toekomst geprojecteerde *magnum opus*, de *Wille zur Macht – Versuch einer Umwertung aller Werte*, krijgt vanuit deze optiek ook een nieuw antwoord. Nietzsche werd krankzinnig op 44 jaar en

het klinische beeld en het specifieke verloop van zijn ziekte wijst niet op syfilis, maar op een erfelijke neurologische aandoening. Ook zijn vader stierf reeds op 36 jaar aan een zware neurologische ziekte, maar de neurologische aard van Nietzsches ziekte sluit een psychologisch-biografische analyse van de waan niet uit, integendeel, zoals hierna wordt aangetoond.

De samenhang tussen familieroman en waan hebben we in meerdere gevallen aangetoond; eerst in het geval van Nietzsches tijdgenoot, de Saksische *Senatspräsident* Schreber en zijn paranoïde waan (*Denkwürdigkeiten eines Nervenkranken*, Leipzig 1903), in een kritiek op Freuds analyse uit 1911. Voorts de waan van de Belgische prinses Charlotte, latere keizerin van Mexico, en de waan van de Franse dichter Gérard de Nerval. Het betreft steeds figuren uit de negentiende eeuw, waarbij opvalt dat Napoleon en/of Kaspar Hauser (volgens de legende de Badense erfprins en adoptiefzoon van Napoleon), centrale identificatiefiguren zijn. Zo ook bij Nietzsche. Het begrip van de familieroman mag dan één van de eenvoudigste en meest empirische begrippen zijn uit Freuds arsenaal, het verhindert niet dat biografen het ook irrelevant hanteren, zoals Maynard Solomon in zijn Beethovenbiografie uit 1977, die met dit psychoanalytische begrip een schijnwerkelijkheid beschreef, blind voor de historische context van het adellijke Wenen rond 1810. De *unsterbliche Geliebte* is niet Antonie von Brentano maar Josephine von Brunsvick, zoals M.-E. Tellenbach op puur filologisch-historische gronden kon aantonen. In 1991 heeft Lynn Hunt dit freudiaanse begrip creatief aangewend in haar *Family Romance of the French Revolution* ter analyse van een mentaliteitsfenomeen, met name de verschuiving van de parentale imago's in de tijd van de Franse revolutie, na de onthoofding van de Franse koning. Zoals Schreber, Charlotte von Mexiko, Gérard de Nerval én C.G. Jung heeft Nietzsche een familieroman en waan ontwikkeld, niét Freud, Goethe of Beethoven: dit criterium bevat reeds een vingerwijzing over de verhouding tegenover de realiteit in beide reeksen historische figuren. Met Nietzsche heeft Jungs Goethefantasma zelfs dezelfde vrouw, Charlotte Kestner (1781-1877) uit Bazel gemeen, waarop beiden zich beroepen. Dit feit laat een vergelijkende analyse toe van hun fantasma's tegen de achtergrond van de Duitse geschiedenis, met name de moord op Kotzebue door de student in de theologie Karl Ludwig Sand in 1819. Nietzsches grootmoeder was door haar eerste huwelijk in Weimar in december 1802 gelieerd met de familie Kotzebue, maar in de Muthgenbrieven wordt juist een relatie geponoerd met Goethe, die in maart 1802 definitief had gebroken met Kotzebue. De meest ahistorische argumenten komen dan ook voor in de laatste, volgens Janz onbestaande, Muthgenbrieven aan zijn 'simpele' moeder. Deze vergelijkende

historisch-psychologische analyse brengt merkwaardige parallellen en convergenties tussen Nietzsche en Jung aan het licht en zal verschijnen in de *Deutsche Vierteljahrsschriften für Literaturwissenschaft und Geistesgeschichte* (2008).

De analyse van Nietzsches familieroman steunt op nieuwe documenten en bronnen. Er bestaat immers een weg van het fantasma naar het archief. De hermeneutische driehoek van psychoanalyse, geschiedenis en filologie laat toe nog documenten te ontdekken in een onderzoeksveld dat op het eerste zicht totaal uitgevlooid lijkt te zijn. Zo vonden we in Duitse en Zwitserse archieven nieuwe documenten over Nietzsches leven, o.a. de brief van Max Heinze, professor filosofie in Leipzig, Nietzsches tutor in Schulpforta en oud-collega in Bazel, aan Franz Overbeck, kort na Nietzsches internering in de psychiatrische kliniek in Bazel. Zo vonden we Nietzsches handtekening in het gastenboek van de *Freie Deutsche Hochstift*, het geboortehuis van Goethe in Frankfurt, en een onbekende versie van de onuitgegeven memoires van Dr. Walther Vulpius (verwant met Goethe langs Christiane Vulpius), die Nietzsche behandelde in zijn laatste jaren in het Nietzsche-Archiv in Weimar. In verband met zijn Polenfantasma identificeerden we een fragment uit de *Nachlass* als een citaat uit het historische werk van de Pruisische auteur Ernst von der Brügggen, *Polens Auflösung* (Berlijn 1878), het enige werk over de tragische Poolse geschiedenis dat Nietzsche blijkbaar ooit heeft gelezen. Die bron in de context van de complexe Poolse legende, publiceerden we reeds in de *Nietzsche-Studien* (2006).

Puur historisch hebben we het leven gereconstrueerd van de met legenden omweven 'Poolse' voorvader Christoph Andreas Nitzsche (1682-1739), op grond van een ongebruikte bron, de immatriculatieboeken van de universiteit van Leipzig, die reeds in 1909 werden uitgegeven. Daartoe moest echter eerst de leugen in diens verklaring bij zijn tweede huwelijk aan de pastor van Sondershausen in 1717, met name studies rechten aan de universiteit van Wittenberg, in plaats van Leipzig, worden opgehelderd. Die leugen was gemotiveerd door de crisis in Saksen, na de plotse aankondiging door de Jezuïeten in het jubileumjaar van de Reformatie, van de overgang van de Saksische kroonprins tot het katholicisme. Wittenberg was het bastion van het orthodoxe protestantisme, terwijl Leipzig zich richtte op August de Sterke, de katholieke keurvorst van Saksen én Poolse koning. Christoph Andreas Nitzsche was in Leipzig een studiegenoot van Georg Philipp Telemann en werd niet geboren in Burkau in de Oberlausitz, maar migreerde van Meißen naar Thüringen, kort na zijn rechtenstudies. Zijn hoogste titel

"Königl. Pohnischer und Kursächsischer Accise-Inspektor", is de enige reële kern waarop de legende over de Poolse adellijke voorvader steunt. Dat Nietzsche die ambtenarentitel moet hebben gekend, blijkt uit par. 264 van *Jenseits von Gut und Böse*, een verborgen schets van zijn genealogie, waarin hij dit beroep met het reële theologenberoep noemt, doch vermeerderd door de imaginaire (Poolse) adel. De kern van de legende over zijn adellijke Poolse én protestantse voorvader die wegens religieuze verdrukking zou zijn uitgeweken van Polen naar Duitsland, is echter ontnomen aan de biografie van zijn vereerde leermeester in Bonn en Leipzig, Friedrich Wilhelm Ritschl. In de Dertigjarige Oorlog waren diens protestantse voorouders van Bohemen naar Thüringen uitgeweken en hadden toen hun adelsnaam Ritschl von Hartenbach opgegeven. De door Nietzsche verguisde Ritschlbiografie van Otto Ribbeck (Leipzig 1879) bevat op de eerste bladzijde dit historische feit. De biografieën van de figuren die belangrijk waren in zijn intellectuele ontwikkeling, zijn tevens de bron voor zijn genealogische fantasieën en werpen licht op structuur en dynamiek van zijn identificaties. Elisabeth Nietzsche zou na de dood van haar broer op de haar eigen naïeve wijze verder fabuleren aan haar Poolse legende en het is symptomatisch dat de familiebijbel waarin naar lutherse traditie de stamboom op een ingelijmd blad werd ingeschreven, om zo van vader op zoon te worden doorgegeven, ontbreekt in haar Nietzsche-*Archiv*! De genealogische reconstructie over deze oudste voorvader in Thüringen verschijnt eerlang in de *Nietzsche-Studien* (2008).

Alle fantasma's hebben een correlaat met de realiteit: zo ontstond de vroegste Nietzkybrief in juli 1862, drie maanden na de intrede van de Pools-Duitse adellijke student Ulrich von Wilamowitz-Moellendorff in Schulpforta. In 1872 zou hij Nietzsches *Geburt der Tragödie* met de grond gelijk maken en het is zaak vast te stellen dat de Poolse fantasie tien jaar lang uit Nietzsches aantekeningen verdwijnt, om des te sterker opnieuw op te duiken als meest gestileerde versie in 1884, tijdens zijn idylle met de adellijke Lou von Salomé. Het zogenaamde Poolse adelsdiploma in Nice valt samen met de aanstelling van de uit Oost-Pruisen stammende professor Rudolf Nietzky in Bazel en de fantasie over zijn grootmoeder in Goethes dagboek ontstond in de zomer van 1887, twee maanden voor het verschijnen van het eerste deel van Goethes dagboeken in de *Weimarer Ausgabe*. In zijn aantekeningen heeft Nietzsche slechts één andere genealogie onderzocht, in de context van zijn kritiek op het geringe aandeel van de Duitse adel aan de Duitse cultuur: de genealogie van Otto von Bismarck, waarbij hij het feit benadrukte dat diens moeder niet van adel was maar stamde uit een Leipziger geleerdenfamilie.

Inderdaad, uit de beroemde professorenfamilie Mencke, de uitgevers van de *Acta Eruditorum*, die Nietzsche niét vermeldt! Zijn onwelkome antisemitische zwager Bernhard Förster was een Bismarck- en Wagnerfanaat en hier blijkt dat de Poolse adellijke afkomstfantasie meer en meer een anti-Duits en een antifamiliemotief in zich draagt, die hij koesterde als "il polaco" tijdens zijn *Wanderleben* buiten het "Flachland Deutschland", in Bazel, Genua, Nice, Marienbad en Sils-Maria, tot aan de waanzinbrief in Turijn gericht aan de in rechte en in feite niet meer bestaande Poolse natie...

Voor filologen: er is ook een weg van de tekst naar het fantasma, alleen volstaat 'Nietzsche lezen' niet. Er is een creatieve hypothese nodig om een tekst te laten spreken en zijn betekenis te kunnen lezen. Nietzsches novellen in zijn jeugdgeschriften en in de *Nachlass* als volwassene staan als *Fremdkörper* zonder commentaar in de *Kritische Studienausgabe* maar hebben twee thema's: een weeskind dat door een graaf wordt geadopteerd en na zijn dood de adellijke titel erft, respectievelijk het thema van het adellijke kind dat uit de wieg wordt geroofd. Beide thema's wijzen op de Poolse legende en op de Kaspar Hauserfantasie. Alle geïdentificeerde teksten zijn sedert één eeuw bekend, of minstens sinds de uitgave van Colli-Montinari en toch heeft men nooit de Poolse legende bestudeerd, want onvatbaar voor biografen zonder psychobiografische heuristiek. Alle Muthgenbrieven over Goethe zijn sinds de *Kritische Studienausgabe* bekend en toch heeft men alleen gewezen op de onzin, nooit op de zin in deze onzin. Integendeel, het gros van de commentatoren heeft de biografische data van grootmoeder en grootoom Krause aangepast aan Nietzsches fantasie en zo het probleem nogmaals uitgeveegd, een feit dat ondenkbaar is in de Goethefilologie! Veel commentaar bij de waanzinbrieven in de *Kritische Gesamtausgabe* van de brieven is redundant, irrelevant of zelfs "irreführend". Na Elisabeth Nietzsches vervalsingen en vernietigingen in haar *Nietzsche-Archiv* in Weimar blijft een ongecontroleerde rest, die ook door Montinari, de paus van de *Nietzsche-Studien* en door K.H. Hahn, voormalige directeur van het Goethe und Schiller-Archiv niet met wortel en tak werd uitgebannen. De oprichting van het *Nietzsche-Archiv* kan juist in functie van de Goethelegende en de Poolse legende worden gereconstrueerd. De geschiedenis van dit *Archiv* in de voormalige DDR zal ooit worden geschreven, maar de Nietzsche-receptie in de BRD is niet vrij van de omgekeerde tendens tot rationalisatie, waarvan vooral de 'standaardbiografie' van Janz getuigt, in zijn wil om een rationele held te creëren, ten koste van de meest elementaire feiten en ten koste van enkele protagonisten zoals de twintigjarige Lou von Salomé, die wordt afgeschilderd als *femme fatale*, met de filosoof als heilige. Het feit dat

Nietzsche zijn romance met Lou Salomé in Tautenburg bij Dornburg in Thüringen heeft geënceneerd als spiegeling aan Goethes romance met Frau von Stein, respectievelijk met Christiane Vulpius in Weimar, moet zelfs een Goethekenner als Werner Ross ontgaan, bij gebrek aan kennis van deze familieroman. Nietzsche heeft zijn Poolse legende gestileerd tot een novelle, tot een "fröhliche Wissenschaft" – die niet verscheen in dit gelijknamige werk, maar in paragraaf 264 van *Jenseits von Gut und Böse*, als meest verborgen versie van de Poolse legende, want nu gericht tegen zijn zus, voordat hij haar in de dagen van de ontluikende waanzin als antisemitisch 'canaille' zal verwerpen en vervangen door een alternatieve zus: de Pools-Russische Sonja Kowalewski, de eerste vrouw die een doctoraat in de wiskunde behaalde bij Weyerstrass in Göttingen en die einde 1888 de speciale prijs van de Franse *Académie des Sciences* werd toegekend. Een feit dat hij op de drempel van de waanzin alleen meldde aan Meta von Salis, in 1884 de eerste vrouwelijke doctor in de geschiedenis in Zürich. Over Nietzsches misogynie, sadomasochistische zelfkwellen en zwepen, is veel geschreven, maar de functie van jonge en oude vrouwen in zijn mentaal universum wordt door de analyse van de familieroman in een nieuw licht gesteld. Dit leidt tot een omslag van voor- en achtergrond tegenover voorgaande biografieën: figuren als Lou, Malwida von Meysenbug, Meta von Salis, Charlotte Kestner, Carl von Gersdorff, Reinhart von Seydlitz, Franz Overbeck worden zo in het centrum gerukt. Alleen begraven in een voetnoot in Overbecks intellectuele autobiografie (1899), staat te lezen dat zijn grootmoeder van vaderszijde verwant was met de familie Textor in Frankfurt: met Goethes moeder, maar zijn autobiografie werd nooit op Nietzsches biografie betrokken. Dit feit verklaart ook waarom hij de adressaat was van de eerste Muthgenbrief waarin Nietzsche schreef: "daß sich komischer Weise die Goetheforschung auch in meine Familiengeschichte mengt". Charlotte Kestner in Bazel was de oudste dochter van Charlotte Buff, de jonge vrouw die model stond voor Lotte in Goethes *Leiden des jungen Werthers*. Charlotte Kestner was de laatste levende getuige, zoals Meta von Salis de laatste telg was uit het heersende adellijke geslacht von Salis uit Graubünden; haar overgrootvader was bevriend met Goethe en Lavater, maar werd verbannen onder Napoleon. Reinhart von Seydlitz was de kleinzoon van de beroemde Pruisische generaal die eerst met, daarna tegen Napoleon had gestreden. Wie is Carl von Gersdorff? Die vriend sinds Schulpforta was de kleinzoon van de staatsminister in Weimar, die in 1815 afgevaardigde was voor Weimar op het Congres van Wenen, een collega aldus van Goethe, die op 26 maart 1832 de oude dichter in Weimar ten grave had gedragen. Nietzsches symbolische moeder Malwida von Meysenbug was de zus van de Badense eerste minister

en verwijst zo naar de prins-vondeling Kaspar Hauser. De *Allgemeine Deutsche Biographie* en het *Goethe-Jahrbuch* waren in dit opzicht rijkere en betrouwbaardere bronnen dan alle Nietzschebiografieën samen, die alleen de synchrone, nooit de diachrone historisch-genealogische dimensie in Nietzsches vriendschappen, als symptomen van zijn fantasma, hebben opgemerkt. Dat Nietzsches tweede *Unzeitgemässe Betrachtung* over "Nützen und Nachtheil der Historie für das Leben" nog doorwerkt en mede verantwoordelijk is voor deze verengende, want ahistorische visie op Nietzsches biografie, hoeft geen betoog meer.

Nietzsches fantasma's versterkten zich van kinder- en jeugdijaren naar volwassenheid, om de matrix te leveren voor de waanstructuur. Immers, kort voor de waan vinden we in de brieven de articulatie van het fantasma van de "kleine Prinz". Alle biografen, in navolging van Elisabeth Nietzsche, schreven over de "kleine Pastor", nooit over de "kleine Prinz", ondanks het feit dat Nietzsche zich in brieven aan zijn moeder én aan zijn symbolische moeder, Malwida von Meysenbug met "kleine Prinz" aanduidde, wat door haar Badense achtergrond nogmaals duidt op de Kaspar Hauserfantasie. De familieroman en de genealogische fantasma's voerden tot identificaties met respectievelijk Copernicus, Goethe, Napoleon en Kaspar Hauser, telkens uitmondend in een *Urszene*. Want het is significant dat Nietzsche die weinig musea bezocht en waarschijnlijk bij één van zijn schaarse bezoeken, schuilend voor de regen, nadien zijn regenscherm vergat, in 1878 wél Goethes geboortehuis in Frankfurt bezocht en zijn naam en titel in het gastenboek over heel de bladzijde uitspreidde, waar acht dagen eerder professor Erich Schmidt uit Straatsburg, alumnus van Schulpforta en in 1884 ontdekker van de *Urfaust*, genoeg nam met de helft om zijn aanwezigheid te vereeuwigen. Noch is het toeval dat de auteur van de *Geburt der Tragödie* een reis plande naar Corsica, niet naar Ajaccio waar Napoleon alleen maar werd geboren, – doch naar het hoger centraal gelegen Corte, waar hij zou zijn verwekt! Nietzsches vader werd geboren in Eilenburg op 10 oktober 1813 in aanwezigheid van Napoleon en zijn generaals, drie dagen voor de *Völkerschlacht*. In april 1888 zal hij aan de Deense criticus Georg Brandes, die zijn filosofie als "aristokratische Radikalismus" had omschreven en voor het eerst aan de universiteit van Kopenhagen een cursus over zijn filosofie inrichtte, zijn *vita* in een allusie aan de Zweedse koning Gustav Adolf en aan Napoleon, aanvangen met: "Ich bin geboren auf dem Schlachtfelde von Lützen". In *Ecce homo* zal het geïdealiseerde beeld van de vader samenvloeien met dat van de Poolse componist Frédéric Chopin, wiens muziek hij inruilt voor geheel de Duitse muziek. Chopin (°1810) en

Nietzsches vader (°1813) waren generatiegenoten en de Poolse componist stierf in oktober 1849, twee maanden na zijn vader.

3. NIETZSCHES WAAN ALS LAATSTE 'UNZEITGEMÄSSE BETRACHTUNG'

Freud stelde reeds in zijn Leonardostudie dat de psychobiografie het genie niet kan verklaren noch wil reduceren. Verre van Nietzsches filosofie te reduceren in functie van zijn biografie of psychogram, moet worden benadrukt dat hij zich noodzakelijkerwijze inschreef in het filosofische discours met haar eigen geschiedenis en logos, al zal hij geheel de westerse metafysica van Plato tot het Duitse idealisme als valsmunterij ontmaskeren. Toch moet in dit oeuvre een terrein worden afgebakend, voorzien van een gevarendriehoek met daarop zijn eigen uitspraak: "Ich bin Dynamit!". Dat dit terrein kan worden bepaald door de vier onderliggende fantasma's, ligt vervat in de kritische meerwaarde van onze methode. Tegen de zo gevreesde reductie van de auteur van *Menschliches, Allzumenschliches* staat nog te veel de onkritische hagiografie of vergoddelijking, waarvoor Nietzsche zelf had gewaarschuwd in zijn gezonde, zelfkritische dagen. Ook Nietzsche was "kein ausgeklügeltes Buch", doch "ein Mensch mit seinem Widerspruch", zoals zijn tijdgenoot, de krankzinnig geworden Conrad Ferdinand Meyer over zichzelf schreef.

Wat is nu de verhouding van dit rijk gearticuleerde fantasma tot zijn meerdimensionale filosofie? De Poolse genealogie werd getransformeerd tot een metaforische stamboom van zijn filosofische geest: na Copernicus en de 'Poolse' Jezuïet Boscovich (die in werkelijkheid uit Dubrownik stamde), stelde Nietzsche/Nietzky zich als derde in een reeks van grote 'Polen' die de wetenschap revolutioneerden, waarbij hij het *liberum veto* van de Poolse adel misbruikt als filosofisch devies. Anderzijds krijgt het filosofische werk zelf een genealogische functie: de *Zarathustra* die kort voor het huwelijk van zijn zus ontstond, wordt in de brieven als "mein Sohn" omschreven, wat wijst op een symbolische genealogie en een "Unsterblichkeit im Werk" (Ernst Bloch). Maar naarmate de waan wordt genaderd, treedt in het late filosofische werk een ontsporing op, die zich aankondigt vanaf *Der Fall Wagner* tot aan de *Antichrist* en *Ecce homo*. Tussen werken en brieven treedt een osmose op en de mateloze productiviteit staat in omgekeerde verhouding tot de filosofische creativiteit. Herhaling en plagiaat (van Heine en Hanslick, twee zwarte

schapen van Wagner!) treden in de plaats van inventiviteit, ontremde fantasma's in de plaats van kritische filosofische *Einbildungskraft* (Kant), de hamer in de plaats van het geciseleerde aforisme, om te verzanden in een karikatuur van zijn eigen filosofie en in de proclamatie van de vier geschriften ("Erholungen") uit 1888 tot het reeds in 1886/1887 voor 1892/1893 geplande vierdelige magnum opus *Der Wille zur Macht – Versuch einer Umwertung aller Werte*. Door de waan ontstond een psychotische 'Umwertung aller Werke', waarvoor hij een miljoenenoplage voorzag in zeven wereldtalen, te verschijnen in Parijs, o.a. door zijn vriend August Strindberg als Franse vertaler. De filosoof die in Duitsland bij leven geen weerklink vond en zijn werken in eigen beheer uitgaf, richtte zich nu in een megalomane compensatie op Frankrijk. De zelfaanduiding als "einsamste Deutsche" komt niet toevallig voor in een brief over dit megalomaan project aan Jean Bourdeau, redacteur van de *Revue des Deux Mondes*. De vraag naar de verhouding tussen waan en werk die Foucault in *Histoire de la folie à l'âge classique* – waarin Nietzsche naast Hölderlin en Artaud optreedt als kroongetuige, – met "la folie, absence de l'œuvre" beantwoordde, moet in dit geval anders worden geformuleerd. De waanzin manifesteerde zich in én tegenover het filosofische werk. In de geschriften uit 1888 zijn hoger beschreven fantasma's, die voorheen alleen in brieven of gemaskeerd in het werk voorkwamen, manifest aanwezig. Met de historicus en germanist Montinari *Ecce homo* als beste *biografie* over Nietzsche (!) beschouwen, getuigt van blindheid voor de zich aankondigende megalomane waanzin in deze autobiografie ("Warum ich so weise bin"; "Warum ich so klug bin"), die ontstond in de prodromale fase van de waan, waarin hij zich beschouwde als de aanvang van een nieuwe era in de wereldgeschiedenis, voor hij brieven ondertekende met "princeps Taurinorum", "Dionysos", "Antichrist" en "Der Gekreuzigte". De waanzinbrieven zijn als *document humain* een schoolvoorbeeld voor de studie van de structuur van de beginnende waanzin.

Zoals alle fantasma's correleerden met de realiteit, zo bestaat een verband tussen waan en politieke realiteit. Dit levert de sleutel voor de reconstructie van het spanningsveld waarin hij als "kleine Prinz" de politieke gebeurtenissen in het driekeizersjaar 1888 percipieerde. Die vector hebben we van dag tot dag gereconstrueerd vanuit de brieven, als kader voor de interpretatie van de waan. In het driekeizersjaar vloeiden filosofie en prinsfantasma samen tot waan. De raadselachtige omslag in zijn houding tegenover twee figuren is de centrale baken voor de reconstructie van deze prodromale fase. Op 15 juni 1888 besteeg Wilhelm II de Duitse keizerstroon na de regering van 99 dagen van zijn vader Friedrich III, en twee dagen later stelde hij zich aan Cosima

Wagner voor als schermheer over Bayreuth, waarna de weduwe aan de keizer in een alleronderdanigste brief haar jawoord gaf. Cosima's antwoord, gepubliceerd door John C.G. Röhl in zijn monumentale Wilhelm II-biografie, is nog niet doorgedrongen tot de *Nietzscheforschung*, die alleen Montinari's misleidende hineininterpretatie en onnauwkeurige datering van Nietzsches boze brief aan Cosima Wagner van september 1888 kent. Van Nietzsches positieve beoordeling van Wilhelm II als "Gewissenhaft" tegenover Meta von Salis, naar zijn vernedering in *Ecce homo*, waarin hij de "scharlachnen Kaiser" niet waardig acht om zijn koetsier te zijn, – en correlatief, van zijn boze brief aan Cosima Wagner waarin hij haar elke rol "im Sachen Bayreuth" ontzegt, naar zijn verzoening door zijn huwelijksaanzoek in december aan "meine Prinzess Ariadne", heeft zich een dubbele inversie voorgedaan. Die inversie is gemotiveerd door het Geffckenschandaal in oktober 1888, dat ontstond na publicatie van het oorlogsdagboek van Friedrich III, waartegen Bismarck en Wilhelm reageerden met een hoogverraadproces tegen de liberale professor Geffcken, raadsman van de overleden keizer. Als reactie hierop schreef Nietzsche beide brieven aan Bismarck en Wilhelm met een oorlogsverklaring aan het Huis Hohenzollern, zijn hoon op de Triple Alliantie, Bismarcks creatie, zijn eigenmachtige proclamatie van prins Victor Bonaparte op de Franse troon én de restitutie van Elzas-Lotharingen aan Frankrijk. Die laatste politieke eis stond echter reeds gedrukt op strooibriefjes van Franse anarchisten die op 12 oktober 1888 neerdwarrelden op de hoofden van de Duitse keizer en van Herbert von Bismarck, bij hun plechtig staatsiebezoek aan koning Umberto en aan paus Leo XIII in Rome. Drie dagen later, op zijn verjaardag, begon Nietzsche in Turijn aan *Ecce homo* en in januari 1889 trad hij in de voetsporen van de keizer door de aankondiging van zijn bezoek aan koning en paus. Zijn huwelijksaanzoek aan Cosima is de herhaling van het huwelijk in september in Turijn van Vitorio Amedeo van Savoia met zijn nicht Laetitia Bonaparte, de zus van prins Victor Bonaparte. Zo streng is de samenhang tussen politieke realiteit en waan, gepercipieerd vanuit het standpunt als "kleine Prinz" Friedrich Wilhelm Nietzsche. Met andere woorden: de oorsprong en nulgraad van de familieroman zelf, want op 24 oktober 1844 in Röcken door zijn vader gedoopt met beide prinsennamen, uit erkentelijkheid van deze Pruisische Pastor voor zijn koning Friedrich Wilhelm IV. Nietzsches waan was zijn laatste *unzeitgemässe Betrachtung* en daarvan getuigt ook de restauratie van de zichzelf overlevende want uit Frankrijk verbannen Napoleondynastie, en zijn laatste eerbetoon aan de niet meer bestaande Poolse natie.

Inversie als dolgedraaide *Umwertung* bepaalde de waandynamiek en de Franse historicus H. Taine, voorheen steeds geloofd omwille van zijn groot Napoleonessay in de *Revue des Deux Mondes*, duikt nu even plots als ongemotiveerd op in de lange reeks van "meine Unmöglichkeiten". Op het ogenblik dat hij door Apollo met waanzin werd geslagen, ondertekende Nietzsche zijn waanzinbrieven met Dionysos, Antichrist, doch ook met *Der Gekreuzigte*. De rol van de lijkwade van Turijn in de Christusidentificatie, gevolgd door zijn brief aan "kardinaal Mariani" (in werkelijkheid kardinaal-staatssecretaris Mariano Rampolla del Tindaro), waarin hij zijn bezoek aan het Vaticaan aankondigt, vormen systeem. Verre van een esthetisch rollenspel te zijn, zoals Nietzschefilologen ons willen voorhouden, is de inversie van Antichrist naar *Gekreuzigte* correlatief met de inversies tegenover keizer Wilhelm en Cosima Wagner. Nietzsche heeft de Tiber niet meer overschreden. Na het incident in de straten van Turijn met de koetsier (!) die zijn paard mishandelde, werd hij enkele dagen later naar de psychiatrische kliniek van Bazel gebracht door zijn vriend Franz Overbeck. Maar reeds in mei 1888, tijdens zijn eerste verblijf in Turijn, had hij dit tafereel met paard en koetsier als "Winterlandschaft" beschreven, als sujet voor een schilderij voor zijn vriend, de kunstschilder Reinhardt von Seydlitz. Dit fantasma werd werkelijkheid tijdens het tweede verblijf op 6 januari 1889, door de psychotische *acting out* in de straten van Turijn. Tussen beide data staat echter de tekst met dit fantasma over de Duitse keizer in de pas beëindigde *Ecce homo*, die in het genre van de autobiografie tot op vandaag een unieke plaats bekleedt. Twee jaar eerder, in *Jenseits von Gut und Böse* had hij geschreven: "Allmählich hat sich mir herausgestellt, was jede große Philosophie bisher war: nämlich das Selbstbekenntnis ihres Urhebers und eine Art ungewollter und unvermerkter mémoires".

De schets van de krachtlijnen uit onze studie mag hebben aangetoond dat alleen een psychobiografische methode, gericht door een concrete psychologische probleemstelling en hypothese, op grond van historisch-kritisch en filologisch onderzoek, kan voeren tot resultaten en een nieuwe synthese. De complexiteit van deze casus mag de noodzaak en degelijkheid van de methode hebben geïllustreerd. Onze bijdrage tot de Nietzschebiografie zal worden gepubliceerd in een Duitse reeks.

Daniel Devreese